
Léta šedesátá: poptávka po smyslu

Léta šedesátá: poptávka po smyslu

Václav Bělohradský

V šedesátých letech začala zmatená, sama sebe si ještě nevědomá, vzpoura proti společnosti nadbytku; v památném roce 1968 ta vzpoura pak vyvrcholila. Ve společnosti nadbytku si lidé mohou vybírat mezi stále většími hromadami zboží, ale své lidské potřeby uspokojit neumějí: vše co má zbožní formu je stejně nesmyslné a odcizující. Je to stará teze Marxe: zbožní fetišismus spočívá v tom, že člověk nepoznává své vlastní síly a potřeby pod zbožním převlekem světa a lidí v něm. Dnes, kdy se stala zbožím celá planeta Země musíme se naučit navazovat na boj proti nedostatku smyslu, vyvolaný hojností, záplavou zboží, který vybuchl v letech šedesátých. Práce není zbožím, planeta Země není zbožím, přátelství a svoboda nejsou zbožím, poznání není zbožím, mládí a stáří nejsou zbožím. Nic z toho, co má v životě smysl není zbožím, je jen zbožím obklíčeno.

Dědictví těch let je zatemněno politickými programy, které tehdy obíhaly v mnoha efemérních radikálně levicových časopisech. Ty programy byly všechny stejně nabubřelé a nedomyšlené jako názvy těch časopisů - třeba *Dělnická moc*, *Boj pokračuje*, *Rudá první pomoc* atd. Musíme interpretovat ta vzpurná léta naopak z jejich skrytých motivů: mezi tím, co hlásali političtí vůdci hnutí šedesátých let a tím, co ta hnutí vnášela do společnosti nebyl žádný vztah. Politické programy té doby byly jen neprůhledným povrchem proměn, které probíhaly v hloubi průmyslové společnosti (a ještě probíhají).

O těch hlubinných motivech tu chci krátce (a nesystematicky) uvažovat.

Někdy koncem padesátých let industriální společnost se proměňuje ve společnost postindustriální. Tu pak vyznačuje především "komunikační hojnost", nová globální viditelnost, nadbytek komunikace. V důsledku této nové viditelnosti instituce post-průmyslové společnosti ztrácejí politickou a morální legitimnost - zdají se nesmyslné. Obrazy naší role ve světě, které k nám dorazily z Vietnamu, z prvního a druhého světa (ty dva světy železná opona sice oddělovala na povrchu, v hloubi ale pevně spojovala), z třetího světa, kde svět první vedl s tím druhým špinavou válku, delegitimovaly „systém jako takový“ – jak se tehdy říkalo v toporném dobovém stylu. Ty obrazy vydaly svědectví o takové míře absurdnosti a nemorálnosti systému, k němuž patříme, že v žádné argumentující veřejné diskuzi nebylo možné zdůvodnit universalnost a racionálnost, na níž si dělal nárok. Nová viditelnost vyvolala obrovskou poptávku po smyslu a legitimitě a tu nebylo možné uspokojit v rámci *statu quo* systému, který o sobě prohlašoval, že je demokratický nebo zase socialistický.

Mezi reklamou na auta, ledničky a redukční diety, jsme v šedesátých letech viděli poprvé v přímém přenosu TV také nahé vietnamské děti pod napalovacími bombami, četli jsme Solženicyna, začínali jsme rozumět tomu, že GULAG není jen odchylka od historické pravdy systému, ale jeho podstata, podobně jako ty napalovací bomby.

Dnes jsme si na komunikační hojnost zvykli, vidíme každý den v TV *on line* zoufalé nájezdy obyvatel světa chudého na břehy světa bohatého, všude kolem nás vidíme růst planetární smetiště, na jehož okrajích živoří celé národy, vidíme devastaci Iráku ve jménu „lidských práv“, vidíme postupující "likvidaci biodiverzity", jsme podrobně informováni o nadcházejících klimatických změnách, vidíme oligarchie automobilového průmyslu "vládnout vládám", vidíme důsledky *subprime crisis*, již nikdo nerozumí. Vidíme také, že důsledky našich akcí (soukromých i veřejných) zasahují všechny lidi na planetě a že je proto morálně nepřijatelný, rozumem nezdůvodnitelný a politicky nelegitimatelný ekonomický růst, o němž rozhoduje malá skupina planetárních oligarchů, jímž velká většina lidstva jen posluhuje, aby tak uhájila „pouhý život“.

Nikdo nemohl v šedesátých letech zůstat lhostejný k nesmyslnosti a pokrytectví moci, jež komunikační hojnost, vyvolaná vpádem elektronických médií do společnosti, odhalila. Toto byl nejhlubší motiv vzpoury šedesátých let, teprve dnes mu začínáme rozumět: v epoše nové viditelnosti nikdo nemůže zůstat neutrální, musí zdůvodnit své jednání!

Ronald Inglehart rozpracoval v knize *Modernization and Postmodernization* ideu, podle níž modernizace generuje ekonomiku dostatku, v níž marginální užitek z dalšího ekonomického růstu prudce klesá a lidé se proto obracejí k postmateriálním hodnotám. "Když společnost překročí určitý bod svého rozvoje, jakýkoli další ekonomický růst přináší jen minimální užitek, jak z hlediska prodloužení života tak z hlediska spokojenosti. Na délku a kvalitu života začínají mít rozhodující vliv jiné než ekonomické faktory. Za tímto bodem rozvoje, je racionální dávat větší důležitost spokojenosti, kolektivnímu i individuálnímu pocitu štěstí, spíše než slepě usilovat o další růst, jako by růst byl hodnotou sám o sobě." Řekněme jednoduše, že za bodem rozvoje, o němž tu mluví Inglehart, se největším politickým problémem společnosti stává nedostatek smyslu. Mocenské aparáty postprůmyslových států si vynucují další a další růst jako by „růst byl hodnotou sám o sobě“ – růst Růstu jsem nazval tuto duševní poruchu. Růstu Růstu nelze dát žádný rozumný smysl, lze

jen rozsáhlou manipulací veřejného prostoru, redukcí demokratické společnosti na společnost spektaklu, na impérium bavičského žvástu, otázku po smyslu umlčet a zamaskovat.

Můj výklad hnutí šedesátých let je tedy tento: Nová viditelnost, která ovládla post-industriální společnost elektronických medií, prudce *zviditelnila* neudržitelné rozpory našeho politického a ekonomického systému a tím rozložila jeho politickou a morální legitimnost. Postindustriální sociální hnutí, která se dala tehdy do pohybu, jsou tak spojena svým rozhodujícím motivem – potřebou smyslu a bojem o něj.

Myslím, že pět rozporů hraje v post-industriálních společnostech rozhodující roli.

Zprv je to stále křiklavější rozpor mezi "tržní" cenou výrobků a společenskými náklady na jejich výrobu a používání. Stát poskytuje průmyslovým oligarchiím skryté dotace tím, že kryje náklady obrovského podcenění přírodních zdrojů v procesu "tržní tvorby cen". Přičteme-li k "tržní" ceně automobilu společenské a ekologické škody, vzniklé jeho masovým používáním, jeho tržní cena se ukazuje jako zcela politická: stát je stále viditelněji nástrojem pro socializaci nákladů a privatizaci zisků velkých automobilových koncernů.

Zadruhé stále mohutnější proud přesvědčivých informací a dokumentů nás jako racionální aktéry nutí "rychle a účinně" omezit průmyslový růst, ale klíčové hodnoty demokracie jako například "blahobyt všem, rovnost všem, neomezenou mobilitu všem, sociální emancipaci a práci všem, příležitost realizovat se všem", na nichž je založen politický konsensus v průmyslových systémech, vyžadují naopak další a další růst.

Zatřetí rozpor, který vyplývá z toho, že v přelidněném postindustriálním systému užitečnost předmětů, zakoupených na trhu, závisí ve stále větší míře na naší schopnosti koordinovat jejich používání s druhými lidmi; trh ale není efektivní institucí k zajištění takové koordinace - příkladem budiž každodenní fronty automobilů ve městech, které činí automobil velmi neužitečným statkem.

Začtvrté rozpor, který Rifkin nazval „konec práce“. Post-průmyslová společnost rychle znehodnocuje lidskou práci a lidský kapitál v procesu technologické globalizace, kterou doprovází rostoucí „flexibilizace“ trhu práce. To ale ostře kontrastuje s kulturní a politickou definicí práce převládající ve dvacátém století, v němž práce byla pojímána jako zdroj smyslu života a klíčová podmínka integrace jednotlivce do společnosti „rovných a svobodných občanů“.

"Původ intelektuálního nepokoje, který většina liberálních myslitelů pociťuje dnes jako skandál, není ani tak nedostatek práce, jako spíše fakt, že morální autority odmítají ... dát tomu procesu smysl, poskytnout zdroje - odpoutáním kupní síly od pracovního výkonu, například - které by umožnily využívat lidsky a kreativně čas, kapitalismem uvolněný. Západoevropan, narozený v polovině dvacátého století, stráví v placené práci přibližně polovinu času než osoba narozená v minulém století. Člověk narozený dnes stráví v placené práci asi jednu desetinu svého života. Společnost přesto vydává podstatnou část svých zdrojů na to, aby nás připravila na celoživotní práci. Nelze se divit, že mladí lidé se cítí zklamáni, nemají úctu ke svým vychovatelům a chodí *za školu*: v systému výchovy totiž stále ještě převládá ideologie práce, idea, že tvrdá práce se vyplácí a že dobrý prospěch znamená dobrou práci, což neodpovídá světu, který kolem sebe vidí" - napsal britský sociolog Browning v roce 1999.

Zapáté rozpor, který vzniká z toho, že v podmínkách nové viditelnosti se pohled na planetu Zemi z kosmického prostoru stal masovou zkušeností. Připomeňme si film *The Inconvenient Truth* Al Gora: v jednom okamžik ukazuje na malý světelný bod mezi jinými podobnými body a říká „toto je naše planeta ze vzdálenosti čtyři miliard mil, v tomto pixelu se odehrály všechny triumfy a hrůzy lidských dějin - jiný domov nemáme“. Tato politizace pohledu na Zemi z kosmického prostoru je klíčové téma „zelených hnutí“ nového tisíciletí.

Vidíme "evidentně", že žijeme na malé planetě, na které život je jen úzkou vrstvou na jejím povrchu, a že je „lidským právem“ každého člověka na Zemi hájit tu vrstvu života jako něco, co mu patří, i když ne ve smyslu „vlastnického vztahu“. Všichni jsme odpovědní *za* a máme právo *na* zachování této vrstvy života na planetě Zemi, takže právní definice soukromého statku a soukromého jednání, na níž je systém růstu založen, ztrácí ve veřejném prostoru průmyslových demokracií svou racionální legitimnost; demokracie je stále viditelněji násilím oligarchií růstu na lidstvu jako celku.

Příznakem nevolnosti (*malaise, Unrest, disagio, uneasiness*), který v nás probouzí komunikační hojností zviditelněné rozpory post-industriální demokratické společnosti, je naivní poptávka po etice, třeba v podnikání, ve vědě, v bankovníctví či úspěch různých sektů slibujících "epochální obrát v lidském vědomí". Poptávka po etice podnikání, etice nukleárního zbrojení, bankovníctví nebo masových medií se v podmínkách globálního kapitalismu nevyhnutelně mění v planetární kýč a masové pokrytectví. V pouhý spektakl.

Z těchto pěti rozporů považuji za neaktuálnější neschopnost post-průmyslových společností dát "lidský" smysl tendenci, která ji charakterizuje právě jako "post-průmyslovou", totiž nedostatku práce - "job scarcity". Potenciálně se jedná o tendenci osvobozující, vždyť osvobození od práce, od námahy, je vlastním cílem technologického vývoje, historickou podmínkou "lidštější" společnosti, v níž práce nebude nutností. Proč tedy je pociťována jako katastrofa, kterou se vlády EU snaží zažehnat hloupou "prorůstovou" politikou?

Politika EU tak jak ji formulovaly levicové vlády konce devadesátých let, je totiž bez výjimky postavena na strategii, slibující novou "hojnost práce", ovšem za předpokladu, že v podmínkách globalizace "poptávka po práci" i sám pojem práce bude "flexibilnější". Tato strategie je v rozporu s nepotlačitelnou tendencí našeho ekonomického systému – s rychlým růstem produktivity práce a možností snadno „delokalizovat výrobu“.

Neschopnost dát "úbytku práce" v postindustriální společnosti lidský smysl ukazuje, že demokratická společnost jako celek je neschopná předefinovat svou historicitu ve smyslu, který tomuto slovu dal francouzský sociolog postindustriálních politických hnutí Alain Touraine - "systém idejí, symbolů a institucí, které umožňují společnosti jednat vůči sobě samé, měnit způsob, kterým se reprodukuje jako celek".

Nepřístupnost vlastní historicity, neschopnost porozumět historickým důvodům svých rozporů, je hlavním důvodem rostoucí nevolnosti v post-průmyslových konzumních společnostech, jejich neschopnosti emancipovat se od nejnebezpečnějšího náboženského fundamentalismu současnosti, kterým je víra v nutnost neustálého „ekonomického růstu“. Protesty proti ekonomické globalizaci, proti devastaci Země, proti pokrytectví politiky „obranu lidských práv“, proti konzumistickému cynismu v postkomunistických zemích, proti flexibilizaci pracovního trhu, proti diktatuře bavičství a kultuře sponzorované systémem - to všechno jsou formy boje, které navazují na dědictví šedesátých let.

(poznámky k vystoupení na semináři o roce 1968 na univerzitě v Terstu v květnu 2008; k tématu roku 1968 srv. V. Bělohradský, Společnost nevolnosti, nakl. Slon, str. 141-152)